

A TÍZES ÉS SZÁZAS SZERVEZET*

GYÖRFFY GYÖRGY

A társadalom szervezésének egyik legelterjedtebb módja, a tízes és száz-as egységekbe való beosztás Árpád-kori társadalmunkban is megtalálható.¹ A középkori Európában való elterjedése mögött német tudósok ősi germán intézményt, kelet-európai jelentkezése mögött szláv történészek régi szláv rendezési elvet láttak. Valójában már az ókorban elterjedt a tízes számrendszert használó társadalmakban a tízes és száz-as szolgálati keret, és pedig ott lehetett megvalósítani, ahol erős katonai kísérettel rendelkező központi hatalom nagy tömeget kitevő népek kormányzására (adóztatására, dolgoztatására, esetleg hadba hívására) tartósan berendezkedett.

A tízes számrendszer a fejlettebb időszámítást kívánó öntözőkultúrákban alakult ki, s itt használták fel először társadalomszervezési célra is.² Egyiptomban az előljáró nevét a „száz” szóval fejezték ki. A bibliai Genézis szerint az Egyiptomból népét kivezető Mózeshez Jóthor pap a következő tanácsot intézte: „Szemelj ki magad az egész nép közül derék és istenfélő férfiakat . . . és tedd közöttük előljárókká, ezredesekké, századosokká, ötvenedesekké és tizedesekké.” (3. Móz. 18. 21.) Az óperzsa királyságban i. e. VI—V. századi gazdasági feljegyzések szerint a szolganép tizedekbe, századokba és ezredkekbe volt beosztva.³ A római birodalomban a *centuria* 'század' és *decuria* 'tized' egyrészt hadi egység volt, másrészt a római polgárok szakasz-kerete. A *centuria* főnöke a *centurio*, 'százados', a *decuriáé* a *decurio* vagy *decanus* 'tizedes'.

* E cikk eredeti formájában — jegyzetek nélkül — a szerzőnek István királyról írt könyve egyik fejezetének készült.

¹ A tizedes és százados szervezetre a hazai történetírás már régen felfigyelt és a várszervezettel kapcsolta össze: Bél, M.: *Adparatus ad historiam Hungariae*. Posonii 1735, 217; Kollarius, A. F.: *Historiae iurisque publici regni Vngariae amoenitates*. Vindobonae 1783, 71; Bárdosy, J.: *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Leutschoviae 1802, 64; Kizsel, P. de: *De priscis servientibus regis et reginalibus in Hungaria*. Posonii 1813, 21; Pfahler, C.: *Jus georgicum regni Hungariae*. Keszthely 1820, 26; Bartal, G.: *Commentariorum ad historiam status iurisque publici Hungariae aevi medii libri XV*. Posonii 1847, I. 286; Pesty Fr.: *A magyarországi várispánságok története*. Bp. 1882, 105—109. A kérdéssel behatóan foglalkozik: Kučera, M.: *Historické Studie* 11 (1966) 57—77.

² Bibó I.: *Népünk és Nyelvünk* 6 (1934) 113—140; 7 (1935) 67—95, 152—171.

³ Harmatta J.: *Acta Orient. Hung.* 11 (1960) 210—217; *Das Problem der Sklaverei im altpersischen Reich*. Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt. Berlin 1964, 10.

A magyarokhoz, ugyanúgy, mint a betűvetés tudománya, két oldalról jutott el, egyrészt Közel-Kelet—Nyugat-Ázsia vonalán, már az őshazában, másrészt a római latin kultúra közvetítésével az új hazában.

Az előmagyarság az Ural-vidéken szimbiózisba került olyan steppelakó előirániakkal, akiktől átvette a *tíz* és *száz* számnevet,⁴ sőt mivel *száz* szavunk régi jelentése 'század, száz emberből álló keret' is volt (l. *centuria Sceculzaz*, 'székely száz', *agzaz* 'ág-száz'),⁵ lehet, hogy ilyen egységekbe való rendezés kapcsán hatolt nyelvünkbe az iráni szó, kiszorítva egy-egy régebbi finnugor számnevet. Iráni eredetű a magyarban az *ezer* számnév,⁶ végül régi török eredetű *tömény* szavunk, mely a türk *tümen* 'tízezer' szóból ered és még az Árpád-korban is használatos volt 10 000 sókocka jelölésére (oklevelekben latinos *timinus* alakban).⁷

A nomádoknál az illetén szervezés gyakorlatát az tartotta ébren, hogy rengeteg jószáguk volt — Ibn Fadhlán 922-ben az úzok földjén azt hallotta, hogy egyeseknek közülük 10 000 lova és 100 000 juha volt⁸ —, s ezek szétosztása ménesekre, nyájakra százas csoportokban történt a magyar szilaj állattartásban is.⁹ A tizedes rendű állatszámllálás utóhatása István törvényeiben a büntetésül kiszabott tinó 5, 10, 50, 110 száma is.¹⁰

Az, hogy a steppén a népek tízes-százás keretekbe való osztása milyen elterjedt volt, legjobban a számnévvel összetett népnevek árulják el. Az iráni *sadagar* népnévben a *sata* 'száz',¹¹ a bolgár—török *onogur* népnévben, melyből *ungar* > *hungarus* nevünk származik, az *on* 'tíz' rejlik, a baskir *ming* nemzetségnév jelentése 'ezer', végül a mongol *tümen-tübege*n és *tümet* népnévet a 'tízezer' jelentésű *tümen* számnévvel képezték.¹² Azt, hogy egy ilyen elrendezés hogyan történt, a Dzsingisz kán tetteit nem sokkal halála után elbeszélő Mongolok Titkos Története így adja vissza: „Dzsingisz kán . . . a Kalka folyó mellett táborozott le. Embereit megszámláltatta, és ezresével ezredesekbe osztotta, majd kinevezte az ezredeseket, a századosokat meg a tizedeseket . . .” Egy század ember nomád főúr birtokába is jutott, ki azt 800 körüli rovásírásos sírköve szerint manicheus mesterére hagyta.¹³

Az etelközi magyarok fővezére 870 körül, a türk kazároktól való elszakadás után 20 000, azaz két „tömény” lovast állított ki. A steppei katonai

⁴ Bárczi G.: Magyar szöfejtő szótár. Bp. 1941. 283. 311; Korenchy, É.: Die iranischen Lehnwörter in der Ob-Ügrischen Sprachen. Bp. 1972, 71.

⁵ Györffy Gy.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 71.

⁶ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp. 1967, 819.

⁷ Bárczi i. m. 316.

⁸ Zeki Validi Togan A.: Ibn Fadlan's Reisebericht. Leipzig 1939, 33.

⁹ Györffy I.: A magyarság néprajza. Bp. [1934], II. 118–119.

¹⁰ I. törv. 15., 25., 27., 25. c., II. törv. 4., 6. c.

¹¹ Harmatta J.: Analecta Orientalia. Bp. 1942, 17–28.

¹² Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930, 29; Ligeti L.: Kőrösi Csoma Archivum I. 375–379; A Mongolok Titkos Története. Bp. 1962, Index.

¹³ Uo. 78.; Ramstädt G. J., Journal de la Soc. Finno-Ougr. XXX/3. 5.

elrendezés hagyományos voltát bizonyítja, hogy a XI. századi harcokban is a fenti keretet mozgósították. A magyar krónika 1074 körüli csataelbeszéléseiből megtudjuk, hogy minden várispán alá négy század lovas tartozott, s mivel kb. 50 várispán lépett a korábbi nemzetségfők örökébe, az 50×400 lovas 20 000 lovasból álló sereg mozgósítását tette lehetővé.¹⁴

Ez a berendezés kövesedett meg a székely társadalomban, ahol minden lófő-nem négy ágból állt, s az ágak, mint a lófők középkori *ágszáz* nevéből kiderül, egy-egy századot tettek ki.

Azt, hogy harcos középrétegbeliek a X. században alkalmilag tízes egységben települtek le, Dienes István magyarhomorogi temetőásatásai derítették fel.¹⁵

Mindez kétségtelenné teszi a hadakozók tizedes-százados szervezetének továbbélését, de nyitva hagyja a kérdést, hogy a köznép hasonló elrendezése a XI. században a magyar sereg mintájára vagy nyugati előkép után történt-e. Ha az „ínséget” az óiráni, onogur és türk-kazár együttélés idején alkalmilag be is osztották tízes és százas keretekbe, egy ilyen beosztás nem lehetett hosszú életű, mert a természetes szaporodás és a katasztrófák okozta fogyás megváltoztatta a százas keret létszámát, a hatalom decentralizálásával pedig a nép országos elrendezésének szükségessége is megszűnt. Más oldalról: a jószág folytonos számontartása ébren tarthatta kisebb, törzsi keretekben is a nép megszámlálásának gyakorlatát.

A továbbiakban tekintsük át, hogy miben állt a koraközépkor tízes-százados berendezése Nyugaton.

A későrómai tizedes rendszert a limes közelében lakó germánok jól ismerték. Régebben általánosan elterjedt az a nézet, hogy a germánok is hasonló szervezetben éltek és a *huntari* kerületek Svábsországban, a Fríz-földön és Svédországban eredetileg a századokba szerveződött harcos nép települési egységei voltak. Dannenbauer kutatásai óta azonban bebizonyosodott, hogy az ősgermán demokratikus katonai közösségekről vallott elképzelés ábránd, és a *huntari*-k, melyek megfelelnek a német *gau*-oknak s az oklevelek latin *pagus*-ainak, eredetileg kiskirályságok voltak, melyekben egy-egy főúri család katonai kíséretével uralmat gyakorolt az alávetett köznép felett. Ugyanakkor Julius Caesar és Tacitus alapján valószínű, hogy a kíséret, ill. a mozgósított hadi nép századokba volt rendezve. Ami a *huntari* nevet illeti, kétséges, hogy ez a *hundert* számnévből ered. A frank birodalomban meglevő *centena* 'század' szervezetnek semmi köze nincs a *huntari*-khoz.¹⁶

A *centena* valójában a későrómai *centuria*-szervezet átvétele. Centenákba osztották a Meroving-birodalomban a frankok a félszabad *laeti* réteget adóztatás és igazgatás végett. Először I. Chlothar (511—558) törvényei szól-

¹⁴ Györffy Gy.: Magyarország történeti demográfiája. Szerk. Kovacsics J. Bp. 1963, 47.

¹⁵ Élet és Tudomány 1969/13, 610; A honfoglaló magyarok. Bp. 1972, 26.

¹⁶ Dannenbauer H.: Historisches Jahrbuch 62 (1949) 155—208.

nak az alávetettek centenáiról, századairól, s arról, hogy válogatott *centenarius*-ok, száznagyok, a kíséretbe (*trustis*) is bevétessenek.¹⁷ A frank birodalom kiterjedésével a centena szervezet átterjedt a Rajnától keletre a sváb, frank és bajor hercegségekbe, de a Karoling-uralom után, a X. század első felében elenyészett. A frankoktól függetlenül római alapokon jött létre a fél-szabad adózók *centena*-szervezete Lombardiában és az Alpok völgyeiben, ahol a centenát *sculdaticia*-nak is nevezték, a száznagy neve pedig latinul *centurio*, longobárdul *sculdais* volt. Latinos *scudastius*~*sculdaticus* néven még II. Henrik itáliai okleveleiben is szerepelnek.¹⁸

Ez a cím jelenik meg István király 1009-i veszprémi oklevelében *sculdacius* alakban.¹⁹ Ahhoz, hogy az oklevélíró lombardiai volt, kétség nem fér; afelett azonban lehet vitázni, hogy a scriptor az Itáliában megszokott formulával együtt emelte-e be István oklevelébe a "száznagy" lombard nevét, avagy a magyarországi viszonyok láttán. Bár a száznagy olaszos latin *centurio* neve okleveleinkben csak 1075-től szerepel,²⁰ a *centurio* és *decurio* együtt I. László legkorábbi, 1077 körüli törvényében (III. 1 §), a *centurionatus* 'század' pedig Kálmán törvényében (I. 79 §) jelentkezik, ennek ellenére az eladományozott népek összeírásából megállapítható, hogy a vitézek és népek százas és tízes rendbe tagolása István király idejében is gyakorlatban volt.

A vitézek százas beosztásáról tanuskodik az István adományát két-három emberöltővel utóbb összeíró pécsváradi alapítólevél, mely 200 szabad jobbágy átadásáról emlékezik meg, de azt is hozzáfűzi, hogy közülük 12 tartozott az apátnak kíséretet adni.²¹ A tízes mellett a tizenkettes számítás párhuzamosan jelentkezik István király veszprémvölgyi oklevelének népösszeírásában is. Ebben ui. a király egyrésztől 60 lovas szolgál és Szántó faluban 30 + 20 család, másrésztől, Százberényben 48 füst és 6 halász, Szombatrénél 12 halász és valahol 3 ács átadásáról intézkedett.²² A tízesrendű 20—30—60 számsorral szemben a tizenkettes rendű 3—6—12—48 számsor határozottan más rendezési elvre enged következtetni.

Ami a tizenkettes számrendet illeti, ez a holdhónapok megfigyelése nyomán már az ókorban ismertté vált. Kínából terjedt el továbbá a nomád népek között a 12 évet átfogó állatciklus (12 állattal nevezett évkör, pl. tehén év, majom év, kigyó év), mellyel a dunai bolgárok²³ és nyilván a magyarok is számoltak. Ennek ellenére a nomád társadalomszervezésben a 12-es szám nem érvényesült; nagy tömegű állat és ember számontartására nem volt olyan alkalmas, mint a tízes rendszer. Inkább szóhoz jutott a tizenkettes számrend

¹⁷ Uo. 200; vö. MGH. Legum Sect. II. Capit. I. 5—7.

¹⁸ Schneider F.: Die Entstehung von Burg und Landgemeinde in Italien. Berlin 1924. 116.

¹⁹ Györffy Gy.: Történelmi Szemle 3 (1960) 535.

²⁰ Knauz N.: A Garam melletti szentbenedeki apátság. Bp. 1890, 28.

²¹ Karácsonyi J.: Szent István király oklevelei. Bp. 1891, 80.

²² Czebe Gy.: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Bp. 1916, 16

²³ Bibó i. h.; Mikkola, J. J.: Journal de la Société Finno-Ougrienne XXX/33. 10. kk.

a mezopotámiai és mediterrán kultúrákban. Az akkad 12-es időbeosztástól a római 12 táblás törvényig, a zsidó 12 törzstől Krisztus 12 apostoláig, erősen begyökeresedett az európai művelődésbe, de a kereskedelembe (tucat!) és a társadalomszervezésben (12, 24 tagú tanács!) is szerephez jutott. Ezt tudva, nem lehet egyértelműen magyar viszonyokból magyarázni, hogy Géza fejedelem 973-ban 12 követet küldött Quedlinburgba.²⁴ Abban az időben, amikor végérvényesen szakított a pogánysággal és a kereszténységet elfogadta, inkább a 12 apostol, semmint a keleti állatciklus 12-es száma befolyásolhatta döntését. (12 törzsi vagy területi egységnek nincs nyoma.)²⁵ Hasonlóan kell megítélnünk, hogy a pécsváradi apát nem 10, hanem 12 főből álló katonai kíséretet rendszeresített magának, de a keresztény tanácsadók hatása lehet a veszprémvölgyi népek egy részének 12-es számrend szerint való sorolása is. Azt, hogy István szervező munkájában mégsem ennek, hanem a tízes számrendnek adott előnyt, mutatja, hogy 10 püspökséget szervezett, és ahol meg tudjuk állapítani, 10 falut adományozott a főegyházaknak. Ez a begyökeresedett számítás érvényesül a tihanyi alapítólevélben is, hol a különféle állatok száma a 34 méntől eltekintve 100, 700, 100, 50, 50, míg a szolganépeké, nem számítva az 5 alatti értékeket 60, 20, 20, 10, 10, 140;²⁶ a 12-es számrendnek már nyoma sincs. Felvetődött a gondolat, hogy a tízes elrendezés nem I. Endre műve-e, aki alatt a Sarkas-féle összeírás történt.²⁷ Nézetem szerint a család-főket név szerint felsoroló összeírás a tihanyi alapítás után történt, és Sarkas a pogánylázadás alatt megbomlott tízeseket korrigálta, nem pedig újat alkotott.²⁸ A köznép kiscsaládjainak tízesekbe és százasokba való beosztása István műve lehetett;²⁹ ez lépett a felbontott köznépi nagycsaládok kereteinek helyébe.

Honnan vette István a példát ehhez a szervezéshez?

Bajorországban már elhalt a *centuria*; Lombardiában még megvolt a *scudatius* tisztség, de nem tudjuk, hogy mennyire volt eleven maga az intézmény. Az első magyar adatokkal egy időben jelentkezik a tized és század szláv országokban is:²⁹ 1028-tól Horvátországban a *szetnik* vagy *centurio*,³⁰ az ezredfordulótól Kijevben a *szotnik* 'száznagy' és *deszjatnik* 'tizedes'.³¹ Ezek azonban nem azonos szinten helyezkedtek el, mint a magyar száznagy és tizedes. A horvát és orosz száznagy a fejedelmi udvarhoz, ill. a kísérethez tartozott, míg Magyarországon az ispán alárendeltje volt. Feltehető, hogy e szláv

²⁴ SRG. Annales Altahenses maiores. Rec.: Oefele, E. L. B. ab, 1891, 11.

²⁵ Tizenkét nagyobb szállásterületet feltételez László Gy. bizonyítás nélkül: Valóság (1970) 1. sz., 58–59; Arch. Ért. 97 (1970) 166.

²⁶ Bárczi G.: A tihanyi apátság alapítólevele. Bp. 1951, 11.

²⁷ Kučera i. h. 62–62.

²⁸ Bővebben a készülő tíz kötetes magyar történetben okolom meg.

²⁹ Bővebben ismerteti: Kučera i. h. 57–59. — A szöveg tolmácsolását Niederhauser Emilnek köszönöm.

³⁰ Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagreb 1967, I. 67. kk.

³¹ A Povjeszt a 996. évnél udvari vendéglátás kapcsán beszél el, de ez csak a XI. századra bizonyít. A szotnjára l. Grekov, B. D.: Az orosz parasztság története. Bp. 1956, I. 329

országokban nem a kiscsaládok, hanem a kisebb számot kitevő, de nagyobb lélekszámú nagycsaládok voltak tizedes szervezetbe osztva. Látszólag közelebb áll a magyar berendezéshez a lengyel példa; 1155-től számos adat van a „tizedes” parasztságra, akiket latinul *decimus* néven neveznek (pl. 1223: *coloni mei decimi rustici*), a XIII. században pedig olyan *centurio*-kra, akiknek falvak vannak alárendelve.³² Bár a lengyelországi *decimus* kifejezés modern ’tizedbe szervezett’ értelmezése vitatható, mert a latin szó ’tizedik’ jelentése inkább ’katonáskodó tizedik’ vagy ’tizedbe adott ember’ jelentésnek felel meg (ilyen szolgálók Magyarországon kimutathatók Pannonhalmi népei között³³), ma a történészek a *decimus*-t a tizedes-százados rendszer emlékének tartják.

A szláv népek az irániak révén már az ókorban kapcsolatba juthattak tizedes-százados szervezettel, s így olyan régen megismerhették, mint a magyarok. Erdőlakó népek beosztása mindemellett nehezebb lehetett, mint pusztai népeké, mert az erdőlakók az első lovas megjelenésére elrejtőzhettek, és egy ilyen elrendezés csak saját főnökeik oldaláról volt megoldható; a legyőzött nomád viszont nem rejtőzhetett el, és úgy kellett állja a százados-csoportokra szétosztást, mint azt a Mongolok Titkos Története a legyőzött kereitekről elbeszéli.

Mindezt átgondolva, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a magyar köznépi tízekre és százakra való beosztása nem nyugati és nem szláv, hanem igen régi pusztai intézmény, amit a hadi rend mindvégig konzervált, István pedig újonnan (vagy újból) kiterjesztett az egész népre, nyilván annak tudatában, hogy ez a berendezés a keresztény államokban is megvolt.

Hogyan jelentkezik a tizedes-százados rend az Árpád-kori köznépi felosztásában?

A Meroving és Karoling centenáriákra vonatkozó gyér adatok, s ezek közül a Svájc területére vonatkozók azt a benyomást keltették nyugati kutatókban, hogy itt körzetekre való beosztás történt. A kis területi egységekkel nehezen egyeztethető, hogy azonos rétegbeli emberek összefogó szerve volt a század, s ugyanazon a területen más réteghez tartozók is éltek, akik nem tartoztak a centenáriához (rabszolgák, nemesek, papok).

A századba tartozó emberek területi megoszlását legjobban a dömösi prépostság népeinek 1138-i összeírása világítja meg, mint arra Szabó Dénes felfigyelt. Dömös eredetileg királyi udvarház volt; Álmos herceg 1108-ban prépostságot alapított benne, és átadta fenntartására a hercegi udvar népeinek egy részét, köztük 8 százados udvarnok ínt. Ezeket falvanként és fejenként összeírták, de úgy, hogy minden százados végén feltüntették a *maior*-t, a századosnagyot, akit egy helyen *centurio*-nak is írtak.³⁴ Az 1138-i összeíráskor a szá-

³² Poppe D.: *Kwartalnik Historyczny* 64 (1957) 3–31.; Kossman O.: *Polen im Mittelalter*. Marburg 1971, 1–82.

³³ Szentpétery, E.: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Bp. 1938, I. 314; A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Bp. 1902, I. 57, 148, 785.

³⁴ Szabó D.: *A dömösi adománylevél hely- és vízrajza*. Bp. 1954, 4

zas keretek létszáma már megváltozott és egy-egy száznagyság 106, 101, 110, 74, 100, 99, 95 és 112 főt ölelt fel;³⁵ ez — a 74-es egységet nem tekintve — a természetes gyarapodás-fogyás eredménye lehet és nem érinti a falvakban való szétszórtságot. Egy-egy század népe 8, 11, 12, 9, 3, 3, 5, 8 faluban oszlott meg, de úgy, hogy a falvakban más, a századhoz nem tartozó népek is laktak. Az első három század falvai egy csomóban, a tolnai Koppány körül helyezkednek el, a többiek szórtabban, az utolsó pedig a Körös vidék egymástól távol eső falvaiban. Világos ebből, hogy a „száz” nem volt területi egység, hanem az egy szolgálatot ellátó népek összefogó kerete.

Századokba és tizedekbe a királyi udvar és a vár alá tartozó népeket sorolták, s ilyen keretek adományozás révén jutottak egyházi és világi nagybirtokba. Főúri birtokban Aba Sámuel fia, Péter ispán kezén találunk százastízes keretbe osztott népeket, de ezekről is tudjuk, hogy hercegi adományból jutott hozzá, és ő is egyháznak, az általa alapított százdi apátságnak adta tovább. E monostoralapításnál feltűnik, hogy a donátor 1067 körül négy faluban 104 ínt (*servus-t*) adott az egyháznak, ami egy századnak tekinthető; s így ebből is magyarázható, hogy az alapított egyház neve *Százd* lett (*monasterium . . . construxi quod dictus Zazty*). Emellett 20 magyar és 10 besenyő lovast is kapott.³⁶ Több adatunk van százas keretbe rendezett várnépekre és udvarnokokra (1138—1250),³⁷ de rajtuk kívül említik ilyen szervezetben a királyi udvarnak szolgáló tulokvadászokat (1208), a darócokat (1264),³⁸ az erdőővéket (1256—1284)³⁹ és tálhordozókat (1233),⁴⁰ valamint a váraknak szolgáló őröket (1077, 1270) és csőszöket.⁴¹

Századba, ill. tizedbe voltak szervezve a szőlőművesek várbirtokon (1240), és mint az egyháznak adott udvari népek összeírásaiban a szolgálkerek számából kiderül, az udvari szőlőművesek (1015: 110, 1055: 20, 1091: 60, 1138: 70 *vinitor*), valamint halászok is (1015: 50, 1055: 10, 1090: 30 *piscator*).⁴² A halászok tizedbe szervezését az indokolta, hogy tíz halászból állt egy „bókor”, amely a nagy kerítő hálót, a gyalmot kezelte az újkori Balatonon is.⁴³

Mindez azt jelenti, hogy a szolgálónépek sokféle fajtája tízes-százas keretben teljesített szolgálatot.

A százakba és tizekbe való beosztás fő oka az adóztatás volt. Kiderül ez olyan esetekből, ahol százanként állapították meg a beszolgáltatást, mint

³⁵ Magyar Nyelv 32 (1936) 56—57, 130—133.

³⁶ Wenzel G.: Árpád-kori új okmánytár. Pest 1860, I. 24—25.

³⁷ Uo. II. 216; Hazai okmánytár. Győr 1865, I. 19, és 1138-ra: 55. jegyz.

³⁸ Regestrum Varadiense. Ed.: Karácsonyi J.—Borovszky S. Bp. 1903, 155—156; Fejér, G.: Codex diplomaticus regni Hungariae. Pestini 1829. IV/3. 195.

³⁹ Hazai okmánytár. Bp. 1876, VI. 85, 303.

³⁹ Hazai okmánytár. Bp. 1876, VI. 85, 303.

⁴⁰ Wenzel VI. 530.

⁴¹ Szent László III. törv. I. c.; Hazai okmt. VIII. 127.

⁴² Vö. a Szentpétery, I.: Regesta regum stirpis Arpadianae. Bp. 1923. szerinti 6., 12., 24., 29. és 63. sz. okleveleket.

⁴³ Györffy I.: A magyarság néprajza. II. 74, 78.

pl. Dömösön a méhsert (1138), vagy tizenként a terményadót, mint őr-háznépek esetében (1270).⁴⁴

Még világosabban kiderül ez Kálmán törvényéből (I. 79 §), mely kimondja, hogy „a dénárokat, melyeket Magyarország minden részén szednek, amennyit minden egyes századból (*centurionatu*) összegyűjtöttek”, Szent Mihály napjáig vigyék Esztergomba, s az ispánok és száznagyok (*centuriones*) ne vegyék el részüket (az 1/3-ot) a király előtt (akit a 2/3 rész illetett).⁴⁵

Azt a dénáradót, amelynek szedését Kálmán megreformálta, István király vezette be. E dénáradót latinul többnyire szabad dénároknak (*liberi denarii*), olykor szabados dénároknak (*libertini denarii*) vagy füstpénznek (*fumarium*) nevezték; adóalapja, a „füst” már István király veszprémvölgyi oklevelében előfordul a görög *kapnos* néven.⁴⁶ Mint másutt kifejtem, ez az adó ezüst súlyban is pontosan megfelelt a bizánci füstpénz (*kapnikon*) adónak, de szedésének módja eltért tőle. Amíg Bizáncban a füstpénzt a IX. századtól adókerületenként szedték, s minden adókerületből egy előre megállapított összeget kellett az adószedőknek begyűjteniök.⁴⁷ addig Magyarországon a dénáradó begyűjtése századonként történt és a száznagyokra volt bízva. Mivel pedig a dénáradó szedését István király tömeges féldénár-verése tette lehetővé, az ő művének kell tekintsük a XI—XIII. századi százaz szervezet bevezetését is. Erre mutat a magyar krónika XI. század végén írt része is, amely már Péter király idejében említ centuriókat.⁴⁸

A százaz szervezet a szabad dénárokkal együtt múlt ki. Ezt jól példázza a győri szőlőműves várnépek 1240-i szabadságlevele, melyben IV. Béla kimondja, hogy „népek nem tartoznak fizetni többé sem szállásadót az ispánnak, sem füstpénzt” (*liberos denarios*), sem ökröt, sem „fekéspénzt”, sem illetéket a száznagynak (*debitum centurionis*), de ne legyen száznagyuk sem, mint más várnépeknek van, hanem legyen maguk által választott falunagyuk (*villicum electum*).⁴⁹

⁴⁴ Magyar Nyelv 36 (1932) 133; Hazai okmt. VIII. 127.

⁴⁵ L.: Eckhart F.: A királyi adózás története Magyarországon 1923-ig. Arad 1908, 14—30; Hóman B.: Történeti Szemle 1 (1912) 161—184; Erdélyi L.: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár 1912; Eckhart F.: Történeti Szemle 2 (1913) 439—442; Hóman B. munkái I. Magyar középkor. Bp. 1938, 287—326; Györffy Gy.; MTA II. Oszt. Közl. 2(1953) 348.

⁴⁶ Czebe i. m. 16, 40.

⁴⁷ Dölger, F.: Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung. Leipzig—Berlin 1927, 51—52; Ostrogorsky, G.; Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte 20 (1928) 49. kk.; Geschichte des Byzantinischen Staates. München 1952, 152—154.

⁴⁸ SRH. I. 174, 324.

⁴⁹ Hazai okmt. III. 5.